

Сәбит М.Қ., 1 курс (академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ)
Ғылыми жетекші – э.ғ.к., профессор, ХАА академигі Ержанова С.К.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ САЯСИ ДАМУ ТАРИХЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

XX ғасырдың 90 жылдарының басында айтарлықтай өзгеріске ұшыраған әлеуметтік саясаттың келесі саласы – еңбек нарығы. Кеңестік жүйе жағдайында жұмысқа орналастыру кепілдендіріліп, қол ақшамен еңбекақы – жоғары емес және оның шкаласы тар болды. Жалақы өнімділікке байланысты болмады, соның салдарынан төменгі еңбек өнімділігі орын алды. 1992 жылы қалыптасқан құрылымдық қайта құрулар нәтижесінде жетекшілері өз жұмыскерлерін толық емес жұмыс күніне аударуға мәжбүр болған кәсіпорындарға бюджеттік аударымдарын қысқартты.

Осылайша, қазақстандық еңбек нарығында ашық жұмыссыздықтың деңгейі төмен болатын жағдай қалыптасты, ал жасырын жұмыссыздықпен қамтылғандардың пайызы арта берді. Жұмысбастылық туралы әрекет еткен Заңнамаға сәйкес (1991 ж.), жасырын жұмыссыздар жұмысбасты халыққа жатқызылып, жұмыссыздарға жатқызылмады. Сол уақытта, өндірістің толық немесе жартылай тоқтауы салдарынан жұмысқа ие болмай, олар уақытша демалыстарда болып, еңбекақы алмауға мәжбүр болды. Мемлекеттік несиелеу мен жекешелендірілген кәсіпорындар санының артуына қарай ресми тіркелген жұмыссыздар саны артты (1992 ж. – 33,6 мың адам, 1993 ж. – 40,5 мың адам, 1994 ж. – 70,0 мың адам, 1995 ж. – 139,5 мың адам) [1].

90-шы жылдардың ортасынан бастап елде жалпы жұмыссыздық деңгейі артып, қазақстандық қоғамда маңызды мәселеге айналды.

Аталмыш кезеңде Қазақстанның еңбек нарығы жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныс сияқты факторларға байланысты айтарлықтай өзгеріске ұшырады. Республика халқының табиғи өсімінің төмендеуі жұмыс күші ұсынысы көлемінің төмендеуіне ықпал етті. 1993-1995 жылдары республикадағы миграциялық процестердің күшеюі де оның көлемінің төмендеуіне жағымсыз ықпал етті. Себебі республика шекарасынан шыққандардың жартысынан астамы жоғарғы, аяқталмаған жоғары және орта арнайы білімге ие азаматтар еді. Неғұрлым маңызды топтарды жұмыскерлер, гуманитарлық профилдегі мамандар мен инженерлік-техникалық жұмыскерлер құрады.

1991 жылы енгізілген және жұмысбастылық Қоры қаражаттарымен қаржыландырылатын жұмыссыздық бойынша жәрдемақы республиканың түрлі аймақтарында әртүрлі болды. Нәтижесінде жәрдемақы мөлшері реттеуші рөлге ие болды, себебі одан жанама түрде жұмыссыздықты тіркеу дәрежесі тәуелді болды. Осыған байланысты халықты ағарту мәселесі басымды маңызға ие болды.

Аталмыш кезеңде халықтың бай және кедей топтары арасындағы айырмашылық сақтала берді. 1993 жылдан бастап Қазақстанда елде тұрақты өсім қарқынына ие болған күн-көріс минимумын бағалау жүзеге асырылды.

Халықтың нақты табыстары төмендеуінің басты факторларының бірі ретінде инфляция қарқынынан артта қалуымен байланысты болған әлеуметтік кепілдіктердің төменгі деңгейін жатқызуға болады. Жұмыскерлер мен қызметкерлердің минималды еңбекақысының нақты мазмұны аса төмен болды, сондай-ақ оны төлеу бойынша берешек те арта берді.

Нәтижесінде елде әлеуметтік дифференциация күрт өсті. Әлеуметтік аядағы дағдарыс аталмыш дифференциация күшеюінің маңызды факторына айналды. Халық шығындарының құрамын өзгерту, тұрғын үй-коммуналды секторды қаржыландыру саласын реформалауға деген ұмтылыс, білім алуудағы, денсаулық сақтаудағы, мәдениеттегі ақылылық шекараларының кеңеюі қоғамдық өндірістегі жұмысбастыларға еңбекақы төлеу құрылымын сәйкес реформалау мен зейнетақы, жәрдемақыларды арттырусыз жүзеге асты.

Орташа алғанда Қазақстан бойынша еңбекақы төлеу негізгі өмірлік игіліктермен халықты қамтамасыз ету бойынша шығындарды компенсациялауға мүмкіндік бермеді. Ұлғаюшы әлеуметтік теңсіздік қоғамда үстемдік етуге әділдік түсінігіне қайшы келді. Елде білім деңгейі, әлеуметтік-кәсіби мәртебе сияқты факторлардың еңбекақы көлеміне ықпалы айтарлықтай төмендеді. Интеллигенция (көптеген дәрігерлер, оқытушылар, инженер-техникалық персонал, ҒЗИ жұмыскерлері) «жаңа кедейлер» тобын құрай бастады. Төмен табысты топтарға жоғары білім деңгейіне ие халықтың басым бөлігі ене бастады. Ақшалай табыс деңгейі бойынша халықтың артып отырған дифференциациясы күн-көріс минимумынан төмен табысқа ие халық үлесінің артуына әкелді [2]. Қазақстанның әлеуметтік аясындағы жүйелі дағдарыс, өз кезегінде, халықтың әлжуаз тобын құрайтын зейнеткерлердің өмір сүру деңгейіне де ықпал етті. Біздің елде бұрынғы КСРО-ң неғұрлым әлсіз саласы болған зейнетақылық қамтамасыз ету саласындағы мұра қалды, ал заңнамалық тұрғыда әлсіз өңделген және демократиялық емес. Одақтық, республикалық, жергілікті деп жіктелетін «дербес зейнетақылар» көлемі бойынша неғұрлым жоғары болып, партиялық және жетекшілік лауазымдағы қызметкерлерге төленді. Ал шаруалар ұзақ уақыт бойы зейнетақылық қамтамасыз етуге ие болмады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызмет үшін жағдайды жақсарту жөніндегі түбегейлі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 27 ақпандағы № 757 Жарлығы.

2. Джейми, С. Уолтерс. Качественная эволюция малого бизнеса. 4 ключа к успеху без необходимости расширения компании / Джейми С. Уолтерс. - М.: Баланс Бизнес Букс, 2017. - 296 с